

ELVESZETT, DE MEGKERÜLT

Az olympiai Zeus-templom egyik rejtélyes töredékének szokatlan újrafelfedezése, digitalizálása és értelmezése

PATAY-HORVÁTH ANDRÁS¹

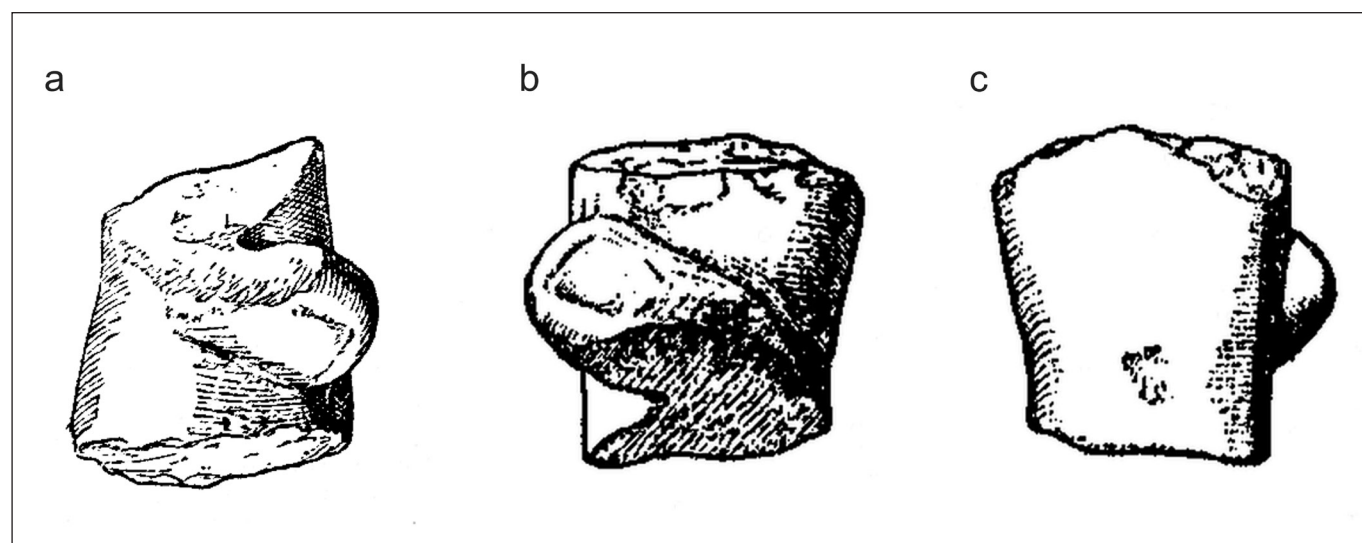
Magyar Régészet 11. évf. (2022) 1. szám, pp. 30–36. <https://doi.org/10.36245/mr.2022.1.1>

Az olympiai Zeus-templom szobrászati díszének kutatása már közel másfél évszázados múltra tekinthet vissza (HERRMANN 1987; BARRINGER 2005; KYRIELEIS 2006; REHAK & YOUNGER; WESTERVELT 2009). Az elmúlt évtizedben a legmodernebb technológiákat is bevetve sikerült az oromcsoportok virtuális modelljeit, illetve rekonstrukcióját is elkészíteni, így az épület belsejének, valamint az egykor itt álló, az ókori világ hét csodája között számontartott, de mára teljesen elveszett Zeus-szobor megvilágítását is modellezni, illetve elemezni (PATAY-HORVÁTH 2013; 2014; DIGITAL SCULPTURE 2021). Néhány kérdés, köztük a keleti oromcsoport középső részének a pontos rekonstrukciója és a kompozíció értelmezése mindmáig vitatott (PATAY-HORVÁTH 2015; BARRINGER 2021), de az itt bemutatott eset azt is jól példázza, hogy váratlan felfedezések még a 21. században is adódhatnak, és a virtuális valóság adta lehetőségek hozzásegíthetnek régi problémák újragondolásához.

A TÖREDÉK

A német ásatások eredményeit és ezen belül a szobrászati töredékeket a kutatók már a 19. század végén példaszerű alapossggal publikálták (TREU 1897). A 20. század folyamán nagyon jó minőségű és a részleteket is jól mutató fényképek is közzétettek (BUSCHOR & HAMANN 1924; ASHMOLE & YALOURIS 1967), és természetesen ezeken felül is rengeteg felvételt őriznek különféle kutatóintézeti gyűjteményekben. Éppen ezért meglepőnek tűnhet, hogy egy olyan töredékről, amelynek értelmezése már a 19. században is vitát váltott ki, nincs semmiféle dokumentáció, pusztán az első ábrán látható két vázlatos rajz került közlésre (1. kép).

Az olympiai ásatásokért felelős Német Régészeti Intézet athéni fotóarchívumának 2018-as tájékoztatása szerint az intézetnek nincs fényképfelvétele a töredékről, amely egyébként soha nem szerepelt kiállításban, így nem látható egyetlen fényképfelvéten sem. 2009-ben személyesen próbáltam fellelni a töredéket az olympiai régészeti múzeum raktárában, de hiába néztem át Csornay Boldizsárral a raktárban található vala-

1. kép. A töredékről készült (a) első és utolsó (b-c) rajz (SAUER 1892 és TREU 1897 nyomán)

¹ ELTE BTK Ókortörténeti tanszék / ELKH BTK Régészeti Intézet, e-mail: patay-horvath.andras@abtk.hu

mennyi számításba jövő ládát, a lelet nem volt a több száz apró márványdarab között. A múzeum munkatársai és a német kollégák is hiába keresték. Azt lehet csak feltételezni, hogy vagy a raktár valamelyik sötét zugában vagy egy olyan ládában lapul, ahova tévedésből került, vagy *horribile dictu* elveszett, amikor az 1970-es években az új múzeum épült és az egész leletanyagot átszállították a mai helyére.

KUTATÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Meglehetősen mostoha sorsa ellenére a töredéket láthatólag alaposan szemügyre vették már a 19. században is. Elsőként Bruno Sauer (1892, 88) említette és rögtön mellékelte egy rajzot is. Az ő elképzelése szerint a töredék a Zeus-templom nyugati oromcsoportján elhelyezkedő P jelű kentaur füléhez tartozhatott, amelyet a kentaurral küzdő görög/lapitha a bal kezével ragadott meg; tehát elképzelése szerint a leleten egy fül részlete és egy hüvelykujj vége látható. Ezt a magyarázatot cáfolta Georg Treu (1897, 47), aki – helyesen – megállapította, hogy a töredéken nem található semmiféle bemélyedés, amely fülre utalhatna. Ő úgy gondolta, hogy a töredék egy lándzsahegy töredéke, amelyet valamelyik alak jobb keze tarthatott, és a keleti oromcsoport G alakjához tartozott. Ez az értelmezés az általa is publikált rajz alapján aligha volt egyértelmű, ezért Treu szükségét érezte, hogy az általa javasolt magyarázatot valamivel még alátámassza. Először is arra hívta fel a figyelmet, hogy Olympiában találtak néhány agyagból készített „lándzsahegyet” (nyilván fegyverábrázolásokat illetve -modelleket), amelyeken – ugyanúgy, mint a szóban forgó töredéken – nincs igazán éle a lándzsának, hanem eléggé

le van kerekítve (2. kép a). Másrészt nyilván számára is problémát jelentett, hogy miért fogná valaki a lándzsát éppen a hegyénél, mikor sokkal kézenfekvőbb és veszélytelenebb a nyelénél megmarkolni azt. Ezért hivatkozott egy thesszáliai sírdomborműre, amelyen épp ez látható (2. kép b). A töredék és annak ilyesfajta értelmezése, illetve rekonstrukciója nyilván fontos volt Treu számára, ezért is szentelt annak ekkora figyelmet. Ha ugyanis a lándzsát tartó kéz az oromcsoport egyik főszereplőjéhez, az általában (de nem feltétlenül helyesen) Pelopsként azonosított G alakhoz tartozott, akkor a lándzsahegy markolásának oka esetleg abban kereshető, hogy az oromcsoport háromszög alakjának, illetve a párkány vonalának következtében rendelkezésre álló szűk hely nem volt elegendő ahhoz, hogy egy megfelelő hosszúságú nyelet adjanak a hős kezébe, hiszen a lándzsa hegye kilógott volna a tympanon keretéből. Ilyen módon a kis töredék az oromcsoport középső részének már akkoriban is sokat vitatott rekonstrukciójához szolgáltatott értékes adalékot és valószínűleg ez volt a legfőbb érv, amelynek alapján Treu az általa ekkor elfogadott rekonstrukciót választotta.

Azóta, tehát több mint 100 év alatt egyszer sem említették a töredéket illetve nem vitatták Treu értelmezését, noha az általa javasolt elrendezést többen is kétségbe vonták. Éppen a keleti oromcsoport középső részének vitatott elrendezésében játszott döntő szerepe miatt szerettem volna végre eredetiben is megfigyelni, de mivel úgy tűnt, hogy a kérdéses töredék visszavonhatatlanul elveszett, és remény sem mutatkozott arra, hogy valaha is előkerül, ezért le kellett tennem arról, hogy digitalizáljuk, és pusztán a rajzok alapján tudtam róla nyilatkozni (PATAY-HORVÁTH 2013, 19). Treu elképzelése ikonográfiai szempontból nem tűnt meggyőzőnek, hiszen az egyetlen, általa is idézett szobrászati párhuzam – egy rossz minőségű, igény-

2. kép (a) Agyag Lándzsahegy agyagmodellje Olympiából
(FURTWÄNGLER 1890 174 no. 1071 nyomán)
(b) Sírdombormű Larissából
(MITT 1883 Taf. III nyomán)

telen dombormű – aligha lehet mérvadó a klasszikus kor egyik legfontosabb szentélyének legjelentősebb templomát díszítő monumentális főhomlokzati szoborcsoport rekonstrukcióját illetően.

A VIRTUÁLIS ÚJRAFELFEDEZÉS

Az olympiai Zeus-templom szobrászati díszének monumentális publikációjában már G. Treu is többször hangsúlyozta, hogy az általa képviselt rekonstrukció a töredékekről készített pontos gipszmásolatokkal, illetve az azok kiegészített változataival való évtizedes kísérletezés eredményeként jött létre. Ezeket a modelleket Treu munkahelyén, Drezdában őrizték és az őt követő tudós-nemzedékek egészen a második világháborúig rendszeresen használták is, többek között amikor a keleti oromcsoport rekonstrukcióját vizsgálták. Később azonban, úgy tűnik, megfeledkeztek a létezésükről, pedig a gipszmásolatok csodával határos módon nagyrészt túléltek a város 1945-ben bekövetkezett pusztulását is, és mind a mai napig megtalálhatók a múzeum raktárában. 2011-ben lehetőségem nyílt ezeket a modelleket tanulmányozni és digitalizálni és reméltem, hogy így legalább másolatban megtalálom az addig hiába keresett töredéket. De sajnos épp a G alak jobb keze teljes egészében hiányzott (PATAY-HORVÁTH 2012). 2017-ben aztán véletlenül kiderült, hogy a berlini állami múzeumok

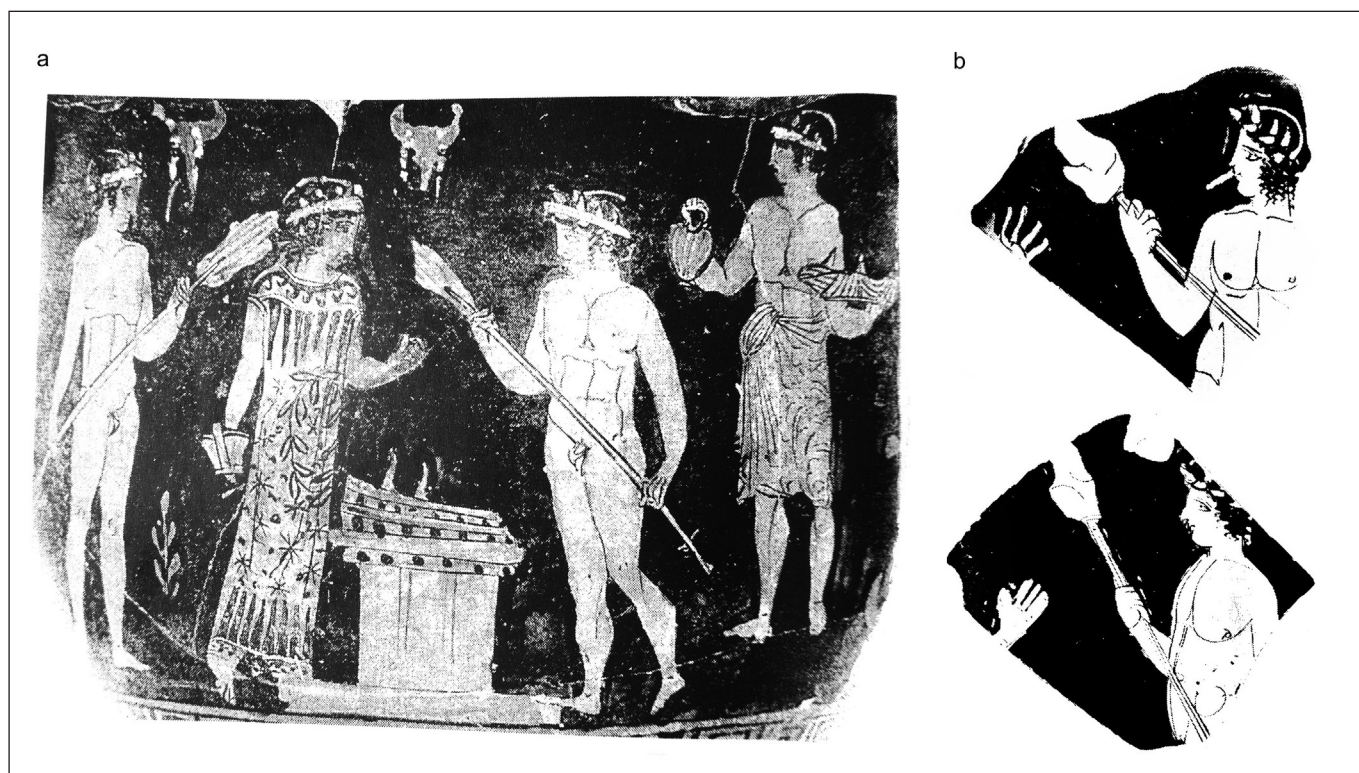
3. kép (a) Öntőminta a Gipsformerei raktárában és (b) a 2017-ben készített gipszöntvény 3D modellje (a szerző felvételei Gyuris Péter modelljei alapján)

gipszmásolatokat készítő műhelyében (Gipsformerei der Staatlichen Museen Preussischer Kulturbesitz) megtalálhatók az olympiai töredékek gipszmásolatainak eredeti negatív formái. Átnézve az anyagot kiderült az is, hogy nem csak az eredeti töredékekről, hanem a korai kiegészítésekről készített negatívok is megvannak, így nem egészen fél óra leforgása alatt előkerült a G alak jobbkezének öntőformája is, amelyet nyilván még Treu készíttetett, mert a lándzsahegyet markoló kézfejet is magában foglalta (3. kép a). Stefan Kramer, a műhely segítőkész vezetője gondoskodott róla, hogy azonnal elkészüljön a gipszöntvény, és így napokon belül be is lehetett scannelni az egészet. Az öntvény külső felületén és ennek megfelelően az arról készült 3D modellen is pontosan látszik az a vonal, amely az eredeti töredéket és a kiegészítést választja el egymástól (3. kép b), így a virtuális modellből a kiegészített részeket eltávolítva sikerült visszanyerni az eredeti töredék majdnem tökéletes másolatát. Csak a modell belsejében meghúzódó törésfelületek vesztek el nyomtalanul, de ez mindaddig nem jelent igazán nagy veszteséget, amíg nincs másik töredék, amelyhez illeszteni próbálnánk; illetve, az öntvény ebben a formában is alkalmas arra, hogy az eredeti töredéket helyettesítse, így el lehessen gondolkodni a kiegészítésén és értelmezésén.

REKONSTRUKCIÓ ÉS ÉRTELMEZÉS

Mint a kutatástörténeti áttekintésből már kiderült, eddig alapvetően két, egymásnak gyökeresen ellentmondó rekonstrukciós lehetőség merült fel. Alapvetően az a kérdés, hogy mi volt az a valami, amit a hüvelykujjhoz tartozó kéz tartott (az, hogy ez jobb vagy bal kéz volt-e, nem dönthető el egyértelműen.) A Sauer által javasolt kiegészítést Treu már helyesen vetette el, hiszen tényleg nincs olyasfajta mélyedés a töredéken, amely fülre utalna. De a Treu által javasolt „lándzsahegy” értelmezés legalább ennyire megkérdőjelezhető:

nemcsak nincs éle a kézben tartott tárgynak, de jól láthatóan aszimmetrikus is, ráadásul bár egyértelműen kiszélesedik, nincs semmi jele annak, hogy feljebb a két szélé megint összetartana. Ezt a keskenyedést csak a lándzsahegyként történő kiegészítés diktálja, illetve tartalmazza. Valószínű ugyanakkor, hogy a kéz elveszett négy ujja és a tenyér valamiféle nyelet vagy rudat markolt, valamint a hüvelykujj ezektől különvált és éppen azért tört le, mert egy nagyobb tárgyat egyensúlyozott, amely ennek a rúdnak a végén helyezkedett el, és meglehetősen szabálytalan alakú lehetett. Éppen ezért gondolom azt, hogy a rejtélyes tárgy leginkább egy áldozati állat belsősegeit (*splanchna*) ábrázolhatta, amelyeket egy nyárs végére tűzve tarthatott a kezében egy olyan alak, aki az áldozatbemutatásnál segédkezett. Korabeli vázáképeken sokszor láthatunk ilyen ifjakat az áldozati oltár körül állva vagy térdelve (TRINKL 1990; GEBAUER 2002; 352–447). Általában munkavégzés közben ábrázolják őket, amint éppen a tűz fölé tartják a nyárs végére szúrt belsősegeket. Ilyen esetekben természetesen a nyársat a közepén vagy a tűztől távolabbi végén fogják. De előfordulnak olyan jelenetek is, ahol még csak várakoznak vagy már befejezték a munkát. Ilyen esetben pedig pont úgy tartják a nyársat, ahogy a szóban forgó töredék alapján is leginkább el lehet képzelni: a jobb kéz közvetlenül a belsőségek alatt, illetve azok tövében látható (4. kép).

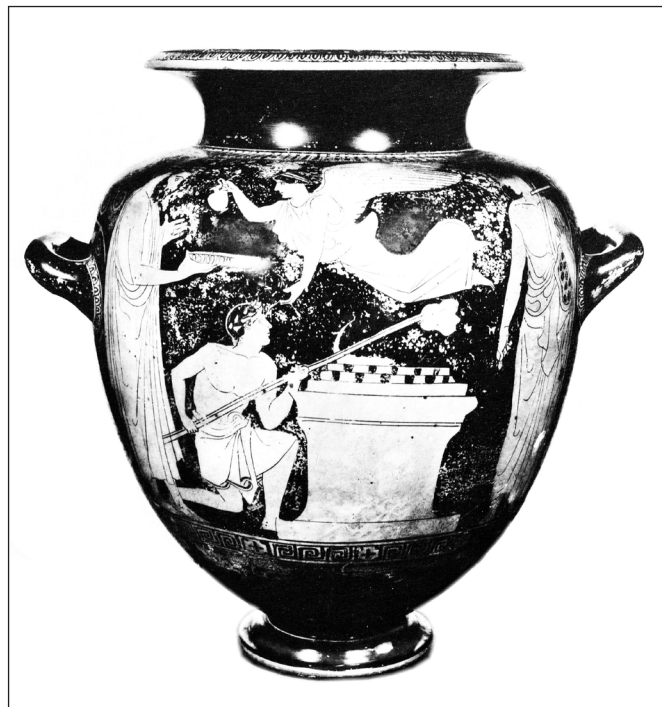
4. kép. Attikai vörösalakos vázáképek a Kr.e. 5. századból (a) Laon, Musée d'Art et d'Archéologie, (GEBAUER 2002, Abb. 292 nyomán) (b) Bonn, Akademisches Kunstmuseum 1216.44 (CVA BONN Taf. 34 nyomán)

Amennyiben ezt a rekonstrukciót fogadjuk el, akkor a töredéket a keleti oromcsoport B jelű alakjához (5. kép) kell kapcsolni, amelyet már sok kutató azonosított áldozati szolgálóként (SÄFLUND 1970, 55–57). Ezen alak térdelő tartása tökéletesen illeszkedik ehhez az elképzeléshez, hiszen az ilyen szolgálókat sokszor ábrázolják kuporgó, illetve guggoló testhelyzetben (6. kép). Az alak kezében tartott tárgyat már eddig is nyársként rekonstruálták; most ezt az elképzelést támasztja alá a töredék újfajta értelmezése és a nyárs végén rekonstruált *splanchna*. Az oromcsoport középső részének rekonstrukcióját és az egész kompozíció értelmezésének vitatott kérdését az itt bemutatott javaslat nem tudja eldönteni, hiszen mind a Pausanias (5.10. 6–8) alapján vallott hagyományos értelmezés (Pelops és Oinomaos kocsiversenyének előkészületei), mind a szerző által már több mint egy évtizede képviselt alternatíva (Achilleus és Agamemnón kibékülése) egy-egy áldozati jelenethez kapcsolódnak. Az azonban említésre méltó, hogy míg a kocsiverseny előkészü-

5. kép. A Zeus-templom keleti oromcsoportjának B jelű alakja (a) az olympiai múzeumban kiállított töredékek (szerző felvétele) (b) gipszrekonstrukció (BULLE 1939 alapján)

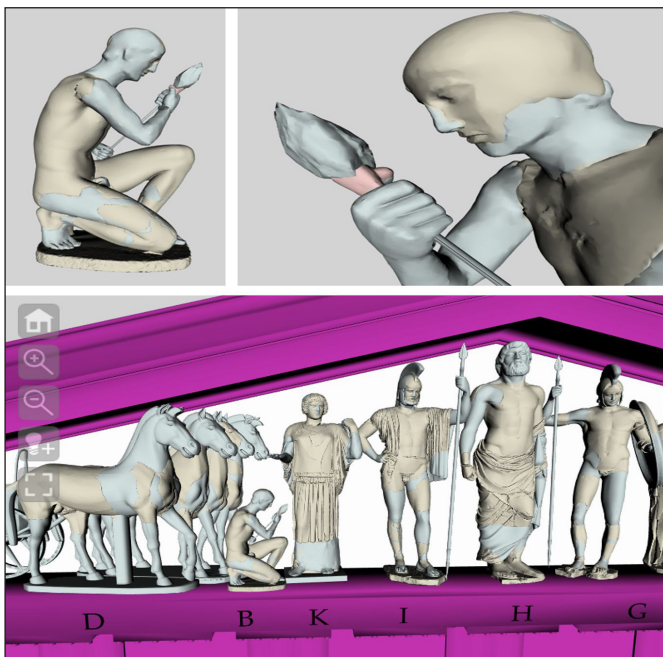
leteit az írott hagyománynak megfelelően általában egy épített oltár közelében ábrázolják, a homéroszi jelenetben (Iliász 19. ének) nincs oltár, és az oromcsoporton sincs. Ennek alapján (is) az utóbbi verzió tűnik valószínűbbnek. Egyébként a Pausanias által megörökített értelmezés szerint a jelenet azt ábrázolta (volna), amikor Oinomaos király a kocsiverseny feltételeit közölte a lánya kezéért versenybe szállni kívánó Pelopsszal; de ebben az esetben a király mellett álló nőalak frizurája és az ifjú hős fegyverzete (páncélja, pajza) is nagyon szokatlan lenne, míg mindez sokkal jobban illik a trójai háború azon epizódjához, amelyben Agamemnón kibékül Achilleusszal és visszaszolgáltatja neki Briséist. Ez utóbbi jelenet ábrázolása a ránk maradt emléanyagban másutt sehol sem bukkan fel, de írott forrásokból tudjuk, hogy az oromcsoport keletkezésének idején több olyan emlékmű is készült, amelyek épp olyan, homéroszi,

6. kép. Attikai vörösalakos vázakép, Kr.e. 5.sz. (Gotha, Schlossmuseum 51, CVA GOTHA 2, Taf. 56 nyomán)

illetve a trójai háborúból vett jeleneteket ábrázoltak, és amelyek ugyanígy hiányoznak az ókori művészet repertoárjából. Achilleus és Agamemnón kibékülésének jelenete pedig legalább olyan jól illeszkedik a templom többi szobrászati díszéhez és a templom keletkezési körülményeihez, mint Pelops és Oinomaos versenye.

A virtuális 3D modellen (7. kép) jól látható, hogy az alak tekintete épp oda irányul, ahol a jobb kézfej, illetve, az új rekonstrukciónak megfelelően, a nyárs végére rögzített belsőségek találhatók. A nyárs pontos hossza és dőlésszöge nem állapítható meg, ahogy a karok helyzete sem, mert ezek nagyrészt elvesztek. Egyedül a B jelű alak jobbjaából maradhatott meg egy alkartöredék, amelyről viszont hiányzik a hüvelykujj (BULLE 1939, 169, Fig. 23 és 24). Természetesen érdekes kísérlet lenne a két töredéket összeilleszteni, de ezt csak abban az esetben lehet megkísérelni, ha az eredeti lelet is előkerülne, mert a két törésfelület illeszkedése csak ebben az esetben volna megfigyelhető vagy cáfolható.

7. kép. Az 5. ábrán látható alak új rekonstrukciója különféle távolságból és nézőpontokból (a szerző felvételei Leif Christiansen modelljei alapján)

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Hálás köszönettel tartozom minden kollégának és intézménynek, akik segítettek a töredékekkel kapcsolatos munkámban: Dr. Reinhard Senffnek (Deutsches Archäologisches Institut, Athen), Stefan Kramernek (Staatliche Gipsformerei, Berlin), Dr. Kordelia Knollnak (Staatliche Kunstsammlungen, Dresden) valamint Csornay Boldizsárnak. A gipszöntvényt Gyuris Péter scannelte, a digitális rekonstrukció Leif Christiansen munkája. A kutatást anyagilag az OTKA NF 101755 számú projektje és az OEAD (Austrian Academic Exchange Service) támogatta.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Ashmole, B. & Yalouris, N. (1967). *Olympia. The Sculptures of the Temple of Zeus*. London: Phaidon.
- Barringer, J. M. (2005). The Temple of Zeus at Olympia, Heroes and Athletes. *Hesperia* 74, 211–241. <https://doi.org/10.2972/hesp.74.2.211>
- Barringer, J. M. (2021). *Olympia. A cultural history*. Princeton/Oxford: Princeton UP. <https://doi.org/10.1515/9780691218533>
- Bulle, H. (1939). Der Ostgiebel des Zeustempels zu Olympia. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 54, 137–218.
- Buschor, E. & Hamann, R. (1924). *Die Skulpturen des Zeustempels zu Olympia*. Marburg.
- CVA Bonn. Bernd, K. (Hrsg.): *Corpus vasorum antiquorum*. Deutschland 2, Bonn. Akademisches Kunstmuseum (1938).
- CVA Gotha 2. Rohde, E. (Hrsg.): *Corpus vasorum antiquorum*. Deutschland 24, Gotha. Akademie Verlag (1964).
- Digital sculpture (2021). <http://www.digitalsculpture.org/olympia/> (accessed 2022.02.19).
- Furtwängler, A. (1890). *Olympia IV. Die Bronzen und die übrigen kleineren Funde von Olympia*. Berlin.
- Gebauer, J. (2002). *Pompe und Thysia. Attische Tieropferdarstellungen auf schwarz- und rotfigurigen Vasen*. Münster: Ugarit Verlag. <https://doi.org/10.4000/kernos.481>
- Herrmann, H. V. (1987) *Die Olympia-Skulpturen*. Darmstadt: WBG.
- Kyrieleis, H. (2006). Paros und Olympia. Zu den Skulpturen des Zeustempels in Olympia. In: *Γενεθλιον. Αναμνηστικός τόμος για την συμπλήρωση είκοσι χρόνων λειτουργίας του Μουσείου κυκλαδικής τέχνης*, 183–201. Athens: Goulandris Museum of Cycladic Art.
- Mitt (1883). *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* 8. Berlin.
- Patay-Horváth A. (2012). Reconstructions of the East Pediment of the Temple of Zeus at Olympia – A Comparison of Drawings, Plaster Casts and Digital Models. *International Journal of Heritage in the Digital Era*, vol. 1 number 3, 331–349. <https://doi.org/10.1260/2047-4970.1.3.331>

Patay-Horváth A. (2013). The virtual 3D reconstruction of the east pediment of the temple of Zeus at Olympia an old puzzle of classical archaeology in the light of recent technologies. *Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage* 1, 12–22. <https://doi.org/10.1016/j.daach.2013.06.001>

Patay-Horváth A. (2014). Visualizing the History and Analyzing the Sculptural Decoration of the Temple of Zeus at Olympia in Virtual Reality, *Mediterranean Archaeology & Archaeometry* (Rhodes) 14(4), 45–54.

Patay-Horváth, A. (2015). *New Approaches to the Temple of Zeus at Olympia*. Newcastle: Cambridge Scholars.

Rehak, P. & Younger, J. G. (2009). Technical observations on the sculptures from the temple of Zeus at Olympia *Hesperia* 78, 41–105. <http://dx.doi.org/10.2972/hesp.78.1.41>

Sauer, B. (1892). Nachträgliches zum Olympischen Westgiebel. *Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts* 6, 88–97.

Säflund, M. L. (1970). *The East Pediment of the Temple of Zeus at Olympia. A Reconstruction and Interpretation of its Composition*. P. Åström, Göteborg.

Treu, G. (1897). *Olympia III. Bildwerke aus Stein und Thon*. Berlin: Asheri.

Trinkl, E. (1990). *Die Rolle des Splanchnoptes beim griechischen Opfer*. Unpublished thesis, University of Vienna.

Westervelt, H. (2009). Herakles: The sculptural program of the temple of Zeus at Olympia. In: Schultz, P. & von der Hoff (eds.). *Structure, Image, Ornament: Architectural Sculpture in the Greek World*, 133–152. Oxford: Oxbow.